

121STE JAARGANG - 2020 | 2 (MEI - AUGUSTUS)

volks- kunde

TIJDSCHRIFT OVER
DE CULTUUR VAN HET
DAGELIJKS LEVEN

ISSN 0042-8523

Uitgegeven met steun van de
Vlaamse overheid,
de Universitaire Stichting van België,
het Vera Himlerfonds en Musea
en Erfgoed Antwerpen vzw

Redactie: drs. Paul Catteeuw (redactiesecretaris; Kontich),
dr. Sophie Elpers (Arnhem), prof. dr. Hans Geybels (Leuven),
prof. dr. Marc Jacobs (Brugge), dra. Jorijn Neyrinck (Brugge),
dr. Maarten Larmuseau (Kessel-Lo), dra. Hilde Schoefs (Bilzen),
prof. dr. Annick Schramme (Berchem),
em. prof. dr. Stefaan Top (eindredacteur; Rotselaar),
dr. Albert van der Zeijden (Egmond aan Zee), dra. Els Veraverbeke (Gent),
prof. dr. Johan Verberckmoes (Heverlee)
Verantwoordelijke uitgever: dr. Jur. Paul Peeters ('s-Gravenwezel/Schilde),
lic. Sigrid Peeters (Oelegem/Ranst)

Adressen

Redactie: J.B. Reykerslaan 28, 2550 Kontich, redactie@volkskunde.be
Beheer-Uitgeverij: vzw Centrum voor Studie en Documentatie,
Gillès de Pélichylei 97, 2970 's-Gravenwezel (Schilde), info@volkskunde.be

Jaarabonnement

Voor België: € 24,00 – buiten België € 30,00
Voor nummers buiten abonnement: info@volkskunde.be

Het tijdschrift *Volkskunde* werd opgericht in 1888 door August Gittée en Pol De Mont. Alfons De Cock werd redacteur in 1894. Hij overleed in 1921. Van 1914 tot 1920 hield *Volkskunde* op te verschijnen. Daarna berustte de leiding bij Victor de Meyere, vanaf 1936 bijgestaan door Jan de Vries. Na het overlijden van De Meyere (1938) hebben J. de Vries, M. De Meyer, P.J. Meertens en K.C. Peeters het tijdschrift voortgezet samen met de professoren J. Gessler (Leuven) en P. de Keyser (Gent). De nieuwe reeks begon met de 43e jaargang (1940-41). De redactie bestond in 1966 (67e jaargang) uit C.C. van de Graft, H. Jamar, P. Lindemans, P.J. Meertens, M. De Meyer, K.C. Peeters, W. Roukens en H. Stalpaert; vanaf de 73e jaargang (1972) aangevuld door J. Theuwissen en J.J. Voskuil. Na het overlijden van K.C. Peeters (1975) werd, vanaf de 77e jaargang (1976), de redactie geleid door J. Theuwissen en S. Top en dit tot 2008. Tot en met 2011 was S. Top eindredacteur en redactiesecretaris. Vanaf 2012 is alleen nog sprake van de redactie, die samengesteld is zoals hierboven vermeld.

Erfgoed en duurzaamheid

Een literatuuronderzoek en reflectie over de rol van participatieve erfgoedpraktijken in duurzame ontwikkeling

1. Focus'

1.1. Cultuur, erfgoed en duurzaamheid

Eenzijds is er al jaren een grote uitbreiding van het semantisch veld van het begrip “erfgoed” bezig. Het gaat niet langer voornamelijk over “monumenten en historische gebouwen” maar nu ook over ruimere landschappen, artefacten en collecties, tradities en performances (volkscultuur en immaterieel erfgoed). Gebruikers staan veel meer centraal (Gentry & Smith, 2019). De definitie van erfgoed evolueert om een veel ruimer gamma van immateriële en materiële items in te sluiten, elementen die natuurlijk, cultureel of gemengd, analoog of digitaal kunnen zijn. Ze worden gegenereerd door de interactie tussen mensen en hun omgeving in de loop van de tijd, in een proces van constante evolutie. Erfgoedconservatie kende een verschuiving van een meer materieel gerichte aanpak, die vooral gericht was op de integriteit van fysieke goederen, naar een op waarden gebaseerde aanpak, die meer gericht is op het betrekken van meerdere belanghebbenden en het in overweging nemen van verschillende perspectieven in het beslissingsproces over erfgoedbeheer en -conservatie. Dit wordt als een “*social turn*” of “sociale wending” in erfgoedpraktijken gekarakteriseerd (Gentry & Smith, 2019; Holtorf, 2001; Smith, 2006; Sully, 2015).

Anderzijds evolueerde duurzaamheid (“*sustainability*”) van een intergenerationale aanpak die in 1987 werd geïntroduceerd door het Brundtlandrapport naar een nog meer holistische definitie, gebaseerd op een driedimensionaal

1 Een eerste versie van deze tekst die in hoofdzaak geschreven is door Iliaria Rosetti werd in het Engels gepresenteerd op de eerste International LDE-Heritage Conference on Heritage and the Sustainable Development Goals, Centre for Global Heritage and Sustainable Development, Delft, 26-28 november 2019. Een versie in het Engels wordt gepubliceerd in de elektronische acta van dit congres. Marc Jacobs en Ana Pereira Roders gaven herhaaldelijk feedback en aanvullingen bij de verschillende versies. Marc Jacobs stond in voor de vertaling naar het Nederlands. Dit onderzoek maakt deel uit van het doctoraatstraject van Iliaria Rosetti en werd gefinancierd met een beurs van de Universiteit Antwerpen/Dehousse-mandaat. Er wordt, met toestemming van de redactie, afgeweken van het in dit tijdschrift gebruikelijke verwijzingsstelsel om alle gebruikte bronnen in beeld te brengen.

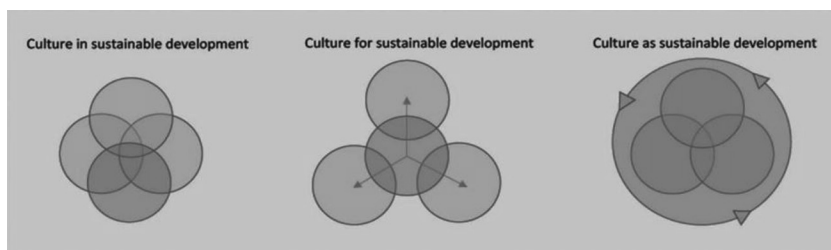
Figuur 1: Drie zuilen, overlappende cirkels of concentrische cirkels van duurzaamheid
Bron: Purvis et al., 2018

systeem rond sociale billijkheid (“social equity”), economische welvaart en verantwoordelijkheid voor het milieu (Brundtland, 1987; Sachs, 2015). De samenhang tussen deze dimensies is in veel wetenschappelijke disciplines onderzocht en op verschillende manieren gevisualiseerd naar gelang van de belangen en prioriteiten (Purvis, Mao, & Robinson, 2018). De meest voorkomende representaties zijn drie zuilen van duurzaamheid, een Venn-diagram met overlappende cirkels en een concentrisch cirkelmodel gebaseerd op de prioritering van milieu boven maatschappij en economie (zie figuur 1) (Barbier & Burgess, 2017; Giddings, Hopwood, & Geoff, 2002; Guzmán, Roders, & Colenbrander, 2017; Khan, 1995).

Deze modellen zijn bekritiseerd omdat ze “onvolledig” zouden zijn. Waar staan bijvoorbeeld religie en spiritualiteit, instellingen en politiek, kunst en andere vormen van cultuur? (Burford et al., 2013; Nunes, Soderstrom, & Hipke, 2017). In het afgelopen decennium is de kennis over de rol van cultuur in het duurzaamheidsdiscours vergroot. Er zijn nieuwe modellen voorgesteld, die cultuur als vierde dimensie integreren (Soini & Birkeland, 2014; Throsby, 2005; UCLG, 2010).

Via het European Cooperation in Science and Technology Action Research Network (COST) werd een netwerk-project gefinancierd: “Investigating Cultural Sustainability”. Daar werden drie rollen van cultuur gedefinieerd: *in*, *voor* en *als* duurzame ontwikkeling (zie figuur 2) (Nunes et al., 2017).

Cultuur *in* duurzame ontwikkeling wordt opgevat als een onafhankelijke dimensie van duurzaamheid, die *culturele vitaliteit* wordt genoemd. Het behoud van haar uitingen draagt bij tot duurzame ontwikkeling en is in overeenstemming met de breed geïnterpreteerde geest van een VN-doelstelling voor duurzame ontwikkeling, *SDG 11.4 – Versterking van de inspanningen om het*

Figuur 2: Cultuur in, voor en als duurzame ontwikkeling
Bron: Dessein et al., 2015; Skrede @ Berg, 2019

culturele en natuurlijke erfgoed van de wereld te beschermen en te vrijwaren (Soini & Birkeland, 2014). Zeker als het concept “cultureel en natuurlijk erfgoed” niet te eng met de UNESCO-werelderfgoedconventie van 1972 zou worden geassocieerd, maar veel breder wordt het interessant. Dus ook de UNESCO-conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed van 2003 bijvoorbeeld, zou hier relevant moeten zijn.

Cultuur voor duurzame ontwikkeling wordt beschouwd als een bemiddelaar tussen samenlevingen en hun omgeving. Het is dus een potentiële aanjager om bredere dimensies van duurzame ontwikkeling te bereiken (Pereira Roders, 2013; Portolés Baltà, Torggler, Murphy, & France, 2015; Soini et al., 2015; Soini & Birkeland, 2014; UNESCO, 2016).

Cultuur als duurzame ontwikkeling gaat uit van een visie op cultuur als een systeem van waarden, overtuigingen en gedragingen. In dit perspectief kan een gedeelde cultuur een transformerende kracht zijn om duurzame ontwikkeling te bevorderen (Portolés Baltà et al., 2015; Soini et al., 2015). In Nederland, meer bepaald in Amsterdam en de Reinwardt Academie, werd dit de voorbije jaren theoretisch uitgewerkt en in een ontwerp paradigma vertaald. In het zogenaamd “sustainistisch tijdperk” kan worden ingezet op sociale ontwerpprocessen, gebaseerd op inclusieve, participatieve, betrokken en collaboratieve praktijken (Schwarz, Knoop, & Elffers, 2016; van Asseldonk et al., 2019, Manifest 4).

1.2. Participatieve erfgoedpraktijken

Stakeholdersparticipatie is momenteel een centraal onderzoeksthema op het gebied van erfgoed en duurzaamheid. De doorbraak ervan is geïnspireerd op Sherry Arnsteins onderzoek over de ‘ladder van de participatie’ in de jaren 1960. Daaruit zijn evaluatiemodellen afgeleid van het engagement en de verantwoordelijkheden van stakeholders in de erfgoedpraktijk en het onderzoek (Arnstein, 1969; FARO, 2018; IAP2, 2020). Vervolgens, in antwoord op de behoeften van het veld en de internationale beleidsontwikkelingen van de afgelopen vijftien jaar (COE, 2005; UNESCO, 2005, 2011, 2018), is een verdere verkenning en theorievorming gebeurd rond de voordelen en implicaties van meer inclusieve participatieve praktijken binnen veel erfgoedgerelateerde gebieden, zoals bijvoorbeeld stedelijke ontwikkeling (Göttler & Ripp, 2017), conservering (Court & Wijesuriya, 2015), musea (Simon, 2010), bestuur/“governance” (COE, 2018), publieke archeologie (Moshenska, 2017) en archieven (Roued-Cunliffe & Copeland, 2017). Mensgerichte benaderingen worden meer en meer bepleit als fundamenteel voor een op duurzaamheid gerichte erfgoedpraktijk. De intrinsieke sociale aard van deze benaderingen verhindert echter dat de exacte impact ervan kan worden gemeten (Landorf, 2009), waardoor de participatie vaak wordt gereduceerd tot een sociale duurzaamheidsindicator (CHCfE, 2015).

Op casestudies gebaseerd onderzoek dat de bijdrage van participatieve erfgoedpraktijken aan duurzame ontwikkeling bestudeert, neemt wereldwijd toe, terwijl er weinig pogingen worden ondernomen om het brede spectrum van hun bijdragen te vergelijken en te theoretiseren. Dit artikel heeft als doel

om deze kloof te dichten. Ze probeert het particuliere van elke casestudy te overstijgen, met een theoretisch kader, om zo de volgende vraag te beantwoorden: welke rol speelt, volgens een keur aan recente internationale wetenschappelijke publicaties, de participatie van veel “stakeholders” in het bereiken van duurzame ontwikkeling?

2. Methodologie

Er is eerst door Ilaria Rosetti, via een door Boland, Cherry en Dickson voorgestelde methode, een systematische analyse van 43 internationale peer-reviewed publicaties uitgevoerd om inzicht te krijgen in het huidige academische onderzoek naar participatieve erfgoedpraktijken in relatie tot het duurzaamheidsvertoog (Boland, Cherry, & Dickson, 2017). Documenten werden geselecteerd door middel van een combinatie van trefwoorden, geïdentificeerd door middel van een “scoping review”-onderzoek (een heel systematisch uitkammen in dialoog met een referentiekader van concepten) van tien artikelen. Dezelfde zoekopdracht werd uitgevoerd in Scopus en Web of Science, twee van de belangrijkste interdisciplinaire citatiedatabases van peer-reviewed literatuur. Uit het onderzoek zijn 139 publicaties voortgekomen. Daaruit is een pool van 40 artikelen, proceedings en in wetenschappelijke bundels gepubliceerde boekhoofdstukken, die in de afgelopen 15 jaar (2004-2019) zijn gepubliceerd en die gemeenschappelijk zijn voor de twee databanken, geselecteerd voor een grondige analyse. Twee artikelen werden uitgesloten op basis van relevantie en vijf extra publicaties werden toegevoegd via de ‘backward search’ citation chaining methode, om het begrijpen van de sleutelbegrippen die tijdens de analyse naar voren kwamen te verdiepen (Boland et al., 2017, p. 72). Dit artikel geeft een verhalende synthese van de bevindingen. Ten eerste wil een inductieve thematische analyse de rol van participatieve erfgoedpraktijken in het bereiken van duurzame ontwikkeling identificeren. Vervolgens worden onderzoekstrends rond die rollen geïdentificeerd door middel van een deductieve inhoudsanalyse (Popay et al., 2006, p. 18).

3. Resultaten

3.1. Deelname

De term *participatie* wordt veel gebruikt in de literatuur, maar wordt zelden gedefinieerd en staat vaak voor verschillende betekenissen. Er zijn onderzoeken die zich richten op de kwaliteit van participatie, gedefinieerd door het niveau van betrokkenheid, variërend van passief tot actief (Della Lucia & Franch, 2017; Liu, 2017; O’Brien, O’Keefe, Jayawickrama, & Jigyasu, 2015; Terzić, Jovičić, & Simeunović-Bajić, 2014), inclusiviteit (Lekakis, Shakya, & Kostakis, 2018); Paskaleva-Shapira, Azofín, & Chiabai, 2008; Riganti, 2017) en timing van betrokkenheid bij het hele managementproces (Mogomotsi, Mogomotsi, Gondo, & Madigele, 2018; Olya, Alipour, & Gavilyan, 2018; Terzić et al., 2014). Sommige onderzoeken kijken naar de dynamiek van participatie, zowel

bottom-up, top-down en gezamenlijke initiatieven, geïnduceerde of spontane betrokkenheid (Heras, Moscoso Cordero, Wijffels, Tenze, & Jaramillo Paredes, 2019; Paskaleva-Shapira et al., 2008; Zhong & Leung, 2019). Ander onderzoek richt zich op deelname aan verschillende praktijken, zoals beleidsvorming, beheer, behoud, promotie, interpretatie, het bijwonen van evenementen, bezoeken aan locaties, ontwikkeling van erfgoedgerelateerde diensten en eigendom van ondernemingen (Magi & Nzama, 2009). De veelheid aan lenzen die gebruikt worden om participatie te observeren, onthullen de grote verscheidenheid aan mogelijke praktijken (Bertacchini, Bravo, Marrelli, & Santagata, 2012, p. 1), die op een andere manier bijdragen aan de duurzaamheidsdoelstellingen. De thematische analyse in de rest van dit hoofdstuk stelt drie rollen voor die participatieve erfgoedpraktijken kunnen hebben in het bereiken van duurzame ontwikkeling: participatie als *recht*, participatie als *drijvende kracht (driver)* en participatie als “*enabler*” (haast onvertaalbaar, tenzij als “mogelijk maker” of, in even stroef Nederlands, *instaatsteller*).

3.2 Rollen

3.2.1 Participatie als recht

Sinds de goedkeuring van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties in 1948 wordt het recht van iedereen om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven van een gemeenschap alom erkend (VN, 1948, art. 27; Zhong & Leung, 2019, p. 3). Met name het recht op toegang tot en genot van cultureel erfgoed werd in 2011 opnieuw bevestigd in een VN-verslag, met inbegrip van het recht om cultureel erfgoed te bezoeken, te begrijpen, te gebruiken, uit te voeren en te creëren, en om deel te nemen aan de definitie ervan (Shaheed, 2011). Veel studies verkennen hoe de instrumenten van informatie- en communicatietechnologie (ICT) kunnen worden ingezet om dit recht te handhaven, door de toegankelijkheid van historische gebouwen en erfgoedsites via online kaarten te ondersteunen, kennis beschikbaar te stellen aan een breder publiek, de transparantie van bestuursprocessen te vergroten en de samenwerking van verschillende belanghebbenden bij de besluitvorming over erfgoedbeheer te faciliteren (Ariffin, Dodo, Nafida, & Kamarulzaman, 2015; Ifko, 2016; Jamhawi & Hajahjah, 2016; Marconcini, 2018; Paskaleva-Shapira et al, 2008; Riganti, 2017).

Het recht van belanghebbenden om deel te nemen aan de besluitvorming over erfgoedprocessen is een ander sleutelthema voor discussie. Vaak wordt opgemerkt dat het voor een gemeenschap die wordt beïnvloed door ontwikkelings- en conserveringsinitiatieven belangrijk is om deel te nemen aan besluitvormingsprocessen, die een impact hebben op het dagelijks leven, cultuur, welzijn, het gevoel erbij te horen en de identiteit van haar leden (Heras et al., 2019; Liu, 2017, p. 65; Terzić et al., 2014). In dit perspectief wordt erfgoed beschouwd als een “gemeenschappelijk goed” en een gedeelde hulpbron binnen een gemeenschap. Daarom heeft erfgoedbeheer, volgens de theorie van de commons (voortbouwend op het oeuvre van Elinor Ostrom), implicaties voor meer inclusieve bestuursrechten en voor het gedeelde recht om ervan te

profiteren (Bertacchini et al., 2012; Giovene di Girasole, Daldanise, & Clemente, 2019; P. G. Gould, 2017; Lekakis et al., 2018).

Het bevorderen van meer inclusief en participatief erfgoedbeheer (“governance”) wordt ook beschouwd als een uiting van democratische rechten (S. O. Keitumetse, 2011; Lekakis et al., 2018; Marschall, 2012; Paskaleva-Shapira et al., 2008; Pino, 2018; Sande, 2015; Zhong & Leung, 2019). Het onderzoeksveld “Democratie & Mensenrechten” bestudeert de relatie tussen verschillende vormen van democratische instituties en de bescherming van de mensenrechten, met aandacht voor participatie tussen de principes die beide disciplines delen, samen met inclusie, individuele vrijheid, integriteit, gelijke vertegenwoordiging, verantwoordingsplicht en geweldloze oplossing van conflicten (Landman, 2018, p. 49). Op het vlak van het erfgoed benadrukken internationale beleidsdocumenten – zoals onder meer de “Delhi Declaration on Heritage and Democracy” – het belang om democratische participatieve erfgoedprocessen te bevorderen (Pino, 2018). Niet alle vormen van democratische instituties slagen erin om de implementatie van deze praktijken te faciliteren. Dit werd benadrukt door Sande in de analyse van het conflict tussen nationale instellingen en lokale gemeenschappen bij het beheer van een Noors – Zweeds gemengd werelderfgoed (Sande, 2015). Maar ook door Lekakis et al. in een studie van de moeilijke samenwerking tussen Nepalese democratische nationale instellingen en het “premoderne” sociaal-culturele administratieve systeem van de Guthis-gemeenschap, die zich verantwoordelijk acht voor het behoud en de instandhouding van het lokale culturele erfgoed (Lekakis et al., 2018).

3.2.2. Deelname als drijvende kracht

Het erkennen van participatie als een mensenrecht door het te integreren in het erfgoedbeleid draagt bij tot het bevorderen van participatie, wat een grote verscheidenheid aan praktijken kan genereren. Er wordt wel steeds meer betoogd dat deelname van meerdere belanghebbenden aan erfgoedpraktijken niet voldoende is. In plaats daarvan zal enkel deelname van hoge kwaliteit de duurzame ontwikkeling van de natuurlijke en culturele rijkdommen van het erfgoed en hun beheer bevorderen (Magi & Nzama, 2009; Zhong & Leung, 2019).

Actieve deelname van meerdere belanghebbenden aan het erfgoedbeheer wordt algemeen beschouwd als zeer belangrijk voor het behoud van culturele en natuurlijke hulpbronnen (Dauvin et al., 2004; Nakamura, 2013). Uitgebreid onderzoek richt zich op de belangrijke rol die gemeenschappen en groepen die in de nabijheid van erfgoedeigendommen leven kunnen spelen in hun conservatie, hetzij door ze actief te gebruiken, hetzij door essentiële kennis te bezitten voor hun begrip en onderhoud (Han et al., 2016; Heras et al., 2019; S. O. Keitumetse, 2011; Lekakis et al., 2018; Terzić et al., 2014).

Online en offline participatieve tools kunnen inclusiviteit bevorderen en bieden mogelijkheden om meer veerkrachtige, leefbare, slimme en duurzame steden samen te maken. Bijvoorbeeld participatie-instrumenten zoals “fora voor de aanpassing van het cultureel erfgoed” (O’Brien et al., 2015, p. 100), “sociale praxis” (Heras et al., 2019, p. 3), “actie-arena’s” (Giovene di Girasole

et al., 2019, p. 363) en “online intelligente omgevingen” (Riganti, 2017, p. 20) – kunnen helpen bij het verzamelen van kennis om de strategieën voor de beperking van de risico’s van de klimaatverandering voor het erfgoed mee te formuleren. Maar ook om samen op de lokale context gebaseerde strategieën voor duurzame stadsvernieuwing te ontwikkelen die geworteld zijn in de lokale culturele identiteiten, en om de voorkeuren van het publiek te integreren in de besluitvorming over het beheer en het beleid van het erfgoed.

Participatieve praktijken worden ook belangrijk geacht voor de duurzaamheid van het beheer en de governance van het erfgoed, vooral wanneer ze in het hele proces worden geïntegreerd. In feite spelen ze een aanzienlijke rol in het opbouwen van consensus voor de besluitvorming, in het vergroten van het engagement voor de implementatie van geïdentificeerde oplossingen (Dauvin et al., 2004; Han et al., 2016; Landorf, 2009; Nakamura, 2013), en in het geven van legitimiteit aan de beleidsvorming door het verhogen van de adoptie- en handavingsgraad van nieuw gemaakte regelgeving (Mogomotsi et al., 2018).

Als drijvende kracht kunnen participatieve erfgoedpraktijken ook een impact hebben op de sociale, culturele, ecologische en economische duurzame ontwikkeling van lokale gemeenschappen. Dergelijke praktijken kunnen de sociale status van een gekozen representatief lid van een gemeenschap positief of negatief definiëren (S. Keitumetse, 2006), een collectief gevoel van identiteit en het behoren tot een plaats bevorderen (Giovane di Girasole et al., 2019; Olya et al., 2018; Pultrone, 2016), en de trots en samenhang in een gemeenschap versterken (Zhong & Leung, 2019). In de afgelopen jaren is uitgebreid onderzoek gepubliceerd naar de bijdrage van de participatie van belanghebbenden aan duurzame toeristische praktijken. Dit is trouwens ook stof voor een themanummer, dat binnenkort in dit tijdschrift verschijnt en waar we hier niet dieper op in zullen gaan. De door ons geanalyseerde studies richten zich met name op de economische voordelen die capaciteitsopbouwprogramma’s, de toename van werkgelegenheid en ondernemersinitiatieven kunnen opleveren voor lokale gemeenschappen, zonder het erfgoed in gevaar te brengen (Battilani, Bernini, & Mariotti, 2018; Della Lucia & Franch, 2017; Imon, 2017; Jamhawi & Hajahjah, 2016; Jordanië-Palomar et al, 2018; S. Keitumetse, 2006; Magi & Nzama, 2009; Marschall, 2012; Sakdiyakorn & Sivarak, 2016; Terzić et al., 2014).

3.2.3. Participatie als “enabler”

Uitgebreid casestudyonderzoek heeft zich gericht op de impact van participatieve erfgoedpraktijken op duurzaamheidsdoelstellingen in een bepaalde plaats en tijd, maar weinig studies hebben ook het belang benadrukt om te zorgen voor de continue implementatie van participatie en het monitoren ervan (S. O. Keitumetse, 2011; Landorf, 2009). Deze onderzoekstak beschouwt geconsolideerde participatiepraktijken als een kritische succesfactor voor de continuïteit van duurzaam erfgoedbeheer en als een mogelijkheid om de langetermijndoelstellingen voor duurzame ontwikkeling (de Sdgs van de Agenda 2030 in het bijzonder) te bereiken.

Door de beheersplannen van het Britse werelderfgoed te vergelijken ontdekte Landorf dat een lange termijn- en holistische planning, samen met de “empowerment” en participatie van de belanghebbenden, de belangrijkste factoren zijn die leiden tot op duurzaamheid gerichte erfgoedbeheerpraktijken. Ze valideerde haar stellingen door duurzame ontwikkeling te conceptualiseren als een sociaal probleem, dat dynamisch is, onderhevig aan verschillende agenda’s en behoefte heeft aan verspreide hulpbronnen (Landorf, 2009, p. 498). In dit perspectief maakt de deelname van meerdere belanghebbenden het mogelijk om een beter evenwicht te vinden tussen tegenstrijdige belangen in erfgoedprocessen, terwijl hun “empowerment” het engagement van individuen voor de incrementele verandering op lange termijn naar duurzame ontwikkeling mogelijk maakt.

Op dezelfde manier identificeert Keitumetse in een studie over het beheer van culturele hulpbronnen in Botswana de deelname van meerdere belanghebbenden als de gemeenschappelijke basis tussen duurzame ontwikkeling en strategieën voor cultureel erfgoedbeheer. Ze beschouwt betekenisvolle participatie als het noodzakelijke uitgangspunt voor de duurzame integratie van duurzaamheidsdoelstellingen in erfgoedprocessen (S. O. Keitumetse, 2011, p. 57).

3.3. Trends

De inductieve thematische analyse belichtte meerdere subcategorieën voor elke rol (zie figuur 3), die werden gebruikt om een deductieve inhoudsanalyse van dezelfde documenten uit te voeren, dus om onderzoekstrends te signaleren.

Uit de resultaten blijkt dat alle geanalyseerde documenten betrekking hebben op de rol van deelname als aanjager of drijvende kracht van duurzame ontwikkeling (43). Er wordt met name vaker verwezen naar participatie als drijvende kracht achter de duurzaamheid van het beheer van het erfgoed (33), de duurzame ontwikkeling van lokale gemeenschappen (31) en het behoud, de instandhouding en de bescherming van de natuurlijke en culturele hulpbronnen (27). Participatie wordt ook vaak genoemd als een recht, vooral omdat iedereen het recht heeft om deel te nemen aan de besluitvorming en te profiteren van het beheer van het erfgoed als een gemeenschappelijk goed (14). Een kleine minderheid van de documenten heeft betrekking op alle geïdentificeerde rollen van participatie (4). Weinig bijdragen erkennen participatie als zowel recht als drijvende kracht (14), terwijl bijna de helft van de documenten uitsluitend gericht is op participatie als drijvende kracht (20). Participatie als “enabler” is de minst besproken rol (7). Er wordt geen significante verschuiving van trends met betrekking tot de onderzoeksfocus op specifieke rollen waargenomen binnen de periode die we onderzocht hebben.

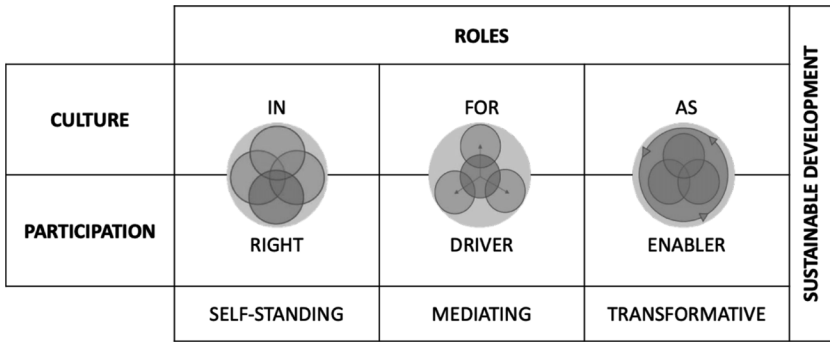
4. Discussie

Door de analyse van participatieve erfgoedpraktijken in het Cultuur & Duurzaamheidsdiscours te contextualiseren, kan een parallelisme worden

ROLES		PARTICIPATION as								
References	Sub-categories	RIGHT			DRIVER				ENABLER	
		right to access, visit, understand, use, perform and participate to cultural heritage	right to participate to decision-making over and benefit from management of heritage as a common good	democratic right to participate	conservation, preservation and safeguarding of natural and cultural resources	resilient, liveable, smart and sustainable cities	sustainability of heritage governance and management	sustainable development of local communities	peace building, conflict resolution, mutual understanding and tolerance	sustainability-oriented heritage practices
Zhong X. et al, 2019		x		x				x	x	
Heras V.C. et al, 2019		x	x		x	x	x			
Giovene di Girasole E., 2019		x	x			x	x	x		
Lekakis S. et al, 2018			x	x	x		x	x		
Mogomotsi G.E.J. et al, 2018		x	x	x	x		x	x	x	
Battilani P. et al, 2018					x		x	x		
Marcocini S., 2018		x					x			
Jordan-Palomar I. et al, 2018								x		
Kohe G.Z., 2018					x					
Rodwell D., 2018					x		x			
Pino J.M., 2018			x	x	x	x	x	x	x	
Olya H. G. T. et al, 2018					x	x	x	x		
Ichumbaki E.B. et al, 2017					x	x	x	x		
Liu O.P., 2017			x		x	x	x	x		
Imon S.S., 2017					x		x	x	x	
Calabrò F., 2017						x	x	x		
Riganti P., 2017						x	x	x	x	
Achig-Balarezo M.C. et al, 2017					x		x	x	x	
Della Lucia M. et al, 2017							x	x		
Gould P. G., 2017		x	x		x		x	x		
Ifko S., 2016					x		x			
Han F. et al, 2016					x		x	x		
Sakdiyakorn M. et al, 2016								x		
Jamhawi M.M. et al, 2016								x		
Alazaizeh M.M. et al, 2016							x			
Pultrone G., 2016					x	x		x		
Ariffin S. et al, 2015					x		x	x		
O'Brien G. et al, 2015					x	x	x			
Sande A., 2015		x	x	x	x	x	x		x	
Vakhitova T.V., 2015		x			x	x	x	x		
Terzić A. et al, 2014			x	x	x	x	x	x		
Bushozi P.M., 2014		x	x		x	x	x	x		
Nakamura N., 2013		x	x		x		x	x		
Marschall S., 2012				x				x		
Carbone F. et al, 2012					x		x	x	x	
Bertacchini E. et al, 2012		x								
Keitumetse S. O., 2011			x	x	x			x		
Landorf C., 2009							x		x	
Ferretti V. et al, 2009				x			x			
Magi L. et al, 2009							x	x		
Paskaleva-Shapira K. et al, 2008		x	x	x	x	x	x	x	x	
Keitumetse S., 2006					x		x	x		
Dauvin J.C. et al, 2004					x					
number of documents addressing sub-categories		11	14	10	27	11	33	31	4	7
number of documents addressing each role			19				43			7

Figuur 3: Overzicht van de inhoudsanalyse van het systematische literatuuronderzoek

gemaakt tussen de drie rollen van cultuur *in*, *voor* en *als* duurzame ontwikkeling en de drie rollen van participatie als recht, drijvende kracht en “enabler” (zie figuur 4).

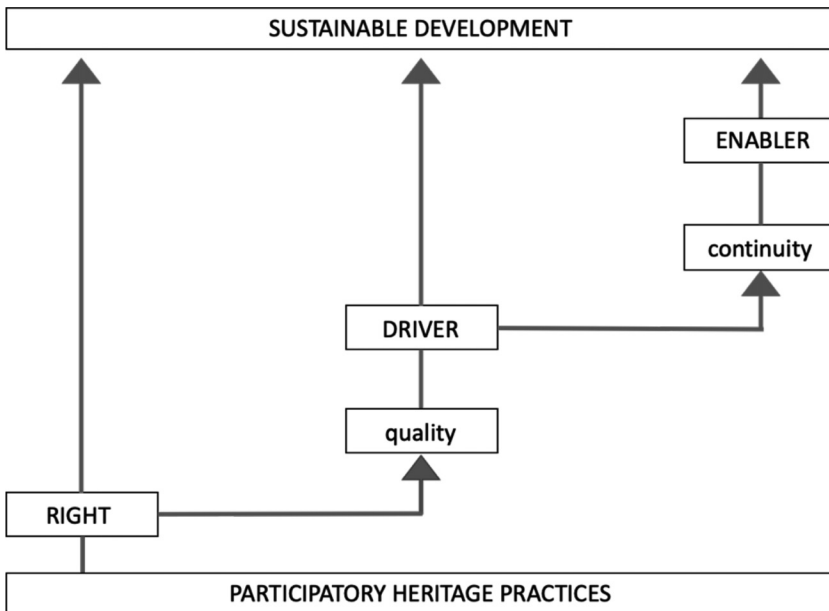
Figuur 4: Parallelisme tussen de rol van cultuur en participatie in het duurzaamheidsvertoog
 Bron: aanpassing door Ilaria Rosetti van het Cultuur in, voor, als duurzame ontwikkelings-model van het COST-netwerk.

Ten eerste wordt participatie als mensenrecht beschouwd als een op zichzelf staand doel van duurzame ontwikkeling. De handhaving van het recht van iedereen om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven, toegang te krijgen tot het erfgoed en deel te nemen aan de besluitvorming over het beheer ervan, draagt bij tot de verwezenlijking van een rechtvaardiger en billijker samenleving. Als uitdrukking van rechtvaardigheid en billijkheid is de mogelijkheid voor iedereen om deel te nemen aan erfgoedprocessen dan ook een indicator van sociale duurzaamheid.

Ten tweede gaat participatie als drijvende kracht van duurzame ontwikkeling verder dan de sociale duurzaamheidsdimensie en heeft het ook impact op het milieu, de cultuur en de economie. Om deze rol te kunnen vervullen moet er participatie van hoge kwaliteit zijn en dus inclusief, actief en geïntegreerd zijn in het hele beheersproces. Onder deze omstandigheden kan participatie van hoge kwaliteit een positieve bijdrage leveren aan het behoud van de natuurlijke en culturele hulpbronnen van het erfgoed, aan de duurzaamheid van hun bestuurs- en beheersprocessen en aan de opbouw van veerkrachtige en duurzame steden, groepen en gemeenschappen.

Ten slotte wordt participatie als een kritische succesfactor voor de continuïteit van op duurzaamheid gerichte erfgoedpraktijken beschouwd. Om deze rol te kunnen vervullen, moet participatie goed worden geïntegreerd in processen en moeten de belanghebbenden mondig worden gemaakt. In dit perspectief maakt participatie een transformatief collectief engagement mogelijk om te veranderen naar een cultuur van duurzaamheid in het beheer van erfgoed.

In de afgelopen 15 jaar heeft het onderzoek zich vooral gericht op participatie als aanjager van duurzame ontwikkeling en op participatie als recht. Er lijkt minder aandacht te zijn voor het transformatiepotentieel dat geïntegreerde participatie heeft als “instaatsteller” of “enabler” van duurzame ontwikkeling op lange termijn. Redenen voor het relatieve onderbelicht blijven kunnen worden gevonden in de uitdagingen, die het monitoren en meten van de impact op lange termijn met zich mee kan brengen. Toch lijkt het een lacune in het onderzoek, die het waard is om verder te worden onderzocht.

Figuur 5: Interconnecties tussen de rollen

De drie rollen van participatie zijn niet-exclusief en sterk met elkaar verbonden. De verschillende manieren waarop ze bijdragen aan duurzame ontwikkeling lijken echter afhankelijk te zijn van de kwaliteit van de participatie en van de continuïteit ervan (zie figuur 5).

5. Conclusie en verder onderzoek

In dit artikel presenteerden we de resultaten van een bijzonder soort leesoefening: een analyse van een strikt methodologisch behandelde reeks internationale publicaties. De waarde van deze bijdrage schuilt deels ook al in de uitgebreide bibliografie van recente relevante publicaties, die hier zijn samengebracht. Deze pool van literatuur vertegenwoordigt deels het academische discours binnen het uitgebreide corpus van studies geproduceerd over participatieve erfgoedpraktijken. De studie maakt deel uit van een uitgebreid lopend onderzoek, dat nog tot 2022 verder gezet zal worden. Hierbij worden ook andere segmenten van beschikbare literatuur, websites, projecten en experimenten betrokken.

In deze verkennende oefening is duidelijk geworden dat de term participatie kan slaan op een veelvoud van praktijken, die op verschillende manieren bijdragen aan duurzame ontwikkeling. Er zijn drie rollen van participatieve erfgoedpraktijken geïdentificeerd: participatie als recht, als drijfveer en als facilitator van duurzame ontwikkeling. Een mogelijk parallellisme werd geïdentificeerd met de theorie ontwikkeld door het COST Action Research Network over de rol van cultuur in, voor en als duurzame ontwikkeling, die een kader biedt voor de conceptualisering van de drie rollen van participatie.

In de afgelopen 15 jaar heeft het onderzoek zich vooral gericht op participatie als drijvende kracht of aanjager van duurzame ontwikkeling, waarbij ook de rol als recht aan de orde komt, terwijl er minder aandacht lijkt te zijn voor het onderzoek naar participatie als “enabler”. De drie rollen zijn niet-exclusief en onderling verbonden. Hun impact op duurzame ontwikkeling wordt bepaald door de kwaliteit van de participatiepraktijken, die worden aangegeven door hun inclusiviteit, het niveau en het tijdstip van de participatie, en door hun continuïteit, die wordt gewaarborgd door de planning op lange termijn en de empowerment van de belanghebbenden.

In het proefschriftonderzoeksproject dat door Ilaria Rosetti momenteel wordt voorbereid en waarvan deze verkennende studie een onderdeel vormt, wordt dit, onder andere in case-studies en interventies in Antwerpen, de volgende jaren verder onderzocht. Zoals in een vorige nummer van dit tijdschrift werd aangetoond lopen ook rond het borgen van immaterieel cultureel erfgoed en duurzaamheid diverse onderzoeken (Jacobs, M., et al. 2019). Er zijn nog tal van pistes mogelijk om dit verder uit te werken en nieuwe synthese te maken in Vlaanderen door de jarenlange productie van grijze literatuur, beleidsonderzoeken, of bijvoorbeeld talrijke niet gepubliceerde scripties in de opleiding erfgoedstudies (en de voorgangers daarvan) aan de universiteit van Antwerpen, aan het RLIIC Raymond Lemaire International Center for Conservation, de opleiding kunstwetenschappen en archeologie aan de Vrije Universiteit Brussel of van bijvoorbeeld de master toerisme aan de Katholieke Universiteit Leuven te analyseren en verder aan te vullen. In een volgend themanummer van dit tijdschrift zal dieper worden ingegaan op relaties tussen erfgoed, duurzaamheid en toerisme. Met dit literatuuronderzoek werd alvast een bijdrage geleverd om een reeks internationale tendensen in kaart te brengen en te analyseren en zo een leidraad en hulpbron te leveren voor het laten aansluiten van het groeiende onderzoek in het Nederlandse taalgebied bij internationale discussies.

Literatuurlijst

- Ariffin, S. A. I. S., Dodo, Y. A., Nafida, R., & Kamarulzaman, N. (2015). A conceptual framework for digitalizing tangible heritage in Malaysia. *Jurnal Teknologi*, 77(16), 127–135. <https://doi.org/10.11113/jt.v77.6409>
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Barbier, E., & Burgess, J. (2017). The Sustainable Development Goals and the systems approach to sustainability. *Economics Discussion Papers*, No 2017-28. *Economics-Ejournal.Org*, 11, 1-22. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-28>
- Battilani, P., Bernini, C., & Mariotti, A. (2018). How to cope with dissonant heritage: a way towards sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(8), 1417–1436. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1458856>
- Bertacchini, E., Bravo, G., Marrelli, M., & Santagata, W. (2012). Cultural commons: A new perspective on the production and evolution of cultures

- In *Cultural Commons: A New Perspective on the Production and Evolution of Cultures*.
<https://doi.org/10.4337/9781781000069>
- Boland, A., Cherry, M. G., & Dickson, R. (2017). *Doing a Systematic Review. A student's guide* (second; A. Boland, M. G. Cherry, & R. Dickson, Eds.). London, UK: Sage.
- Brundtland, G. H. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future Towards Sustainable Development 2. Part II. Common Challenges Population and Human Resources 4*. Retrieved from <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
- CHCfE. (2015). *Heritage Counts - full report*. Retrieved from http://blogs.encatc.org/culturalheritagecountsforeurope//wp-content/uploads/2015/06/CHCfE_FULL-REPORT_v2.pdf
- COE. (2005). *FARO Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Retrieved from <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680083746>
- COE. (2018). *Participatory governance of cultural heritage - Report of THE OMC (Open Method of Coordination) working group of Member States' experts - Study*. <https://doi.org/10.2766/984757>
- Council of Europe. (2014). *Council conclusions of 21 May 2014 on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe*.
- Court, S., & Wijesuriya, G. (2015). *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage* (p. 9). p. 9. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_1251
- Dauvin, J. C., Lozachmeur, O., Capet, Y., Dubrulle, J. B., Ghezali, M., & Mesnard, A. H. (2004). Legal tools for preserving France's natural heritage through integrated coastal zone management. *Ocean & Coastal Management*, 47(9-10), 463-477. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2004.09.004>
- Della Lucia, M., & Franch, M. (2017). The effects of local context on World Heritage Site management: the Dolomites Natural World Heritage Site, Italy. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(12), 1756-1775. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1316727>
- FARO. (2018). Erfgoedparticipatieladder. Retrieved January 29, 2020, from <https://faro.be/publicaties/erfgoedparticipatieladder>
- Gentry, K., & Smith, L. (2019). Critical heritage studies and the legacies of the late-twentieth century heritage canon. *International Journal of Heritage Studies*, 25(11), 1148-1168. <https://doi.org/10.1080/13527258.2019.1570964>
- Giddings, B., Hopwood, B., & Geoff, O. (2002). Energy, Environment, Economy, and Society. *Technology, Humans, and Society*, 10, 187-196. <https://doi.org/10.1016/b978-012221090-7/50011-7>
- Giovene di Girasole, E., Daldanise, G., & Clemente, M. (2019). *Strategic collaborative process for cultural heritage* (Vol. 101, pp. 359-368; B. C., C. F., & D. S. L., Eds.). Vol. 101, pp. 359-368. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92102-0_38
- Göttler, M., & Ripp, M. (2017). *Community Involvement in Heritage Management Guidebook in cooperation with Joint Project European Union / Council of Europe COMUS and EURO CITIES*. Retrieved from http://openarchive.icomos.org/1812/1/FINAL_OWHC_Guidebook_2017.pdf

- Gould, P. G. (2017). Considerations on Governing Heritage as a Commons Resource. In P. Gould & K. Pyburn (Eds.), *Collision or Collaboration. Archaeology Encounters Economic Development. In One World Archaeology series* (pp. 171-187). <https://doi.org/10.1007/978-3-319-44515-1>
- Guzmán, P. C., Roders, A. R. P., & Colenbrander, B. J. F. (2017). Measuring links between cultural heritage management and sustainable urban development: An overview of global monitoring tools. *Cities*, 60, 192-201. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.09.005>
- Han, F., Yang, Z., Shi, H., Liu, Q., Wall, G., Han, F., ... Wall, G. (2016). How to Promote Sustainable Relationships between Heritage Conservation and Community, Based on a Survey. *Sustainability*, 8(9), 886. <https://doi.org/10.3390/su8090886>
- Heras, V. C., Moscoso Cordero, M. S., Wijffels, A., Tenze, A., & Jaramillo Paredes, D. E. (2019). Heritage values: towards a holistic and participatory management approach. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 9(2), 199-211. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-10-2017-0070>
- Holtorf, C. J. (2001). Is the past a non-renewable resource? In R. Layton, P. Stone, & J. Thomas (Eds.), *Destruction and Conservation of Cultural Property* (pp. 286-297). *One World Archaeology*.
- IAP2. (2020). IAP2 Spectrum of Public Participation. Retrieved January 29, 2020, from https://cdn.ymaws.com/www.iap2.org/resource/resmgr/pillars/Spectrum_8.5x11_Print.pdf
- Ifko, S. (2016). Comprehensive Management of Industrial Heritage Sites as A Basis for Sustainable Regeneration. *Procedia Engineering*, 161, 2040-2045. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.08.800>
- Imon, S. S. (2017). Cultural heritage management under tourism pressure. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 9(3), 335-348. <https://doi.org/10.1108/WHAT-02-2017-0007>
- Jacobs, M., Tang L., Zhang J., Mourrao L. en Maharjan M. (2019), Internationale netwerking, duurzame ontwikkeling en evoluerende kaders Het programma van de UNESCO-leerstoel voor kritische erfgoedstudies en het borgen van immaterieel cultureel erfgoed aan de Vrije Universiteit Brussel. *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven*, 120 (2), 179-191.
- Jamhawi, M. M., & Hajahjah, Z. A. (2016). It-innovation and technologies transfer to heritage sites: The case of madaba, Jordan. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 16(2), 41-46. <https://doi.org/10.5281/zenodo.47541>
- Jordan-Palomar, I., Tzortzopoulos, P., García-Valldecabres, J., Pellicer, E., Jordan-Palomar, I., Tzortzopoulos, P., ... Pellicer, E. (2018). Protocol to Manage Heritage-Building Interventions Using Heritage Building Information Modelling (HBIM). *Sustainability*, 10(4), 908. <https://doi.org/10.3390/su10040908>
- Keitumetse, S. (2006). UNESCO 2003 convention on intangible heritage: Practical implications for heritage management approaches in Africa. *South African Archaeological Bulletin*, 61(184), 166-171. Retrieved from <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-46749104435&partnerID=40&md5=f5639d4e3a5c68e3e373b129ad87b7ee>

- Keitumetse, S. O. (2011). Sustainable development and cultural heritage management in Botswana: Towards sustainable communities. *Sustainable Development*, 19(1), 49-59. <https://doi.org/10.1002/sd.419>
- Khan, M. A. (1995). Sustainable development: The key concepts, issues and implications. Keynote paper given at the international sustainable development research conference, 27-29 march 1995, Manchester, UK. *Sustainable Development*, 3(2), 63-69. <https://doi.org/10.1002/sd.3460030203>
- Landman, T. (2018). Democracy and human rights: Concepts, measures, and relationships. *Politics and Governance*, 6(1), 48-59. <https://doi.org/10.17645/pag.v6i1.1186>
- Landorf, C. (2009). A framework for sustainable heritage management: A study of UK industrial heritage sites. *International Journal of Heritage Studies*, 15(6), 494-510. <https://doi.org/10.1080/13527250903210795>
- Lekakis, S., Shakya, S., & Kostakis, V. (2018). Bringing the community back: A case study of the post-earthquake heritage restoration in Kathmandu valley. *Sustainability (Switzerland)*, 10(8). <https://doi.org/10.3390/su10082798>
- Liu, O. P. (2017). Community involvement for sustainable world heritage sites: The Melaka case. *Kajian Malaysia*, 35, 59-76. <https://doi.org/10.21315/KM2017.35.SUPP.1.4>
- Magi, L., & Nzama, T. A. (2009). Tourism strategies and local community responses around the world heritage sites in kwazulu-natal. *South African Geographical Journal*, 91(2), 94-102. <https://doi.org/10.1080/03736245.2009.9725336>
- Marconcini, S. (2018). *ICT as a tool to foster inclusion: Interactive maps to access cultural heritage sites*. 364(1). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/364/1/012040>
- Marschall, S. (2012). Sustainable heritage tourism: The Inanda Heritage Route and the 2010 FIFA World Cup. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(5), 721-736. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.638385>
- Mogomotsi, G. E. J., Mogomotsi, P. K., Gondo, R., & Madigele, T. J. (2018). Community participation in cultural heritage and environmental policy formulation in Botswana. *Chinese Journal of Population Resources and Environment*, 16(2), 171-180. <https://doi.org/10.1080/10042857.2018.1480684>
- Moshenska, G. (2017). *Key Concepts in Public Archaeology*. <https://doi.org/10.14324/111.9781911576419>
- Nakamura, N. (2013). Towards a Culturally Sustainable Environmental Impact Assessment: The Protection of Ainu Cultural Heritage in the Saru River Cultural Impact Assessment, Japan. *Geographical Research*, 51(1), 26-36. <https://doi.org/10.1111/j.1745-5871.2012.00759.x>
- Nunes, N., Soderstrom, H., & Hipke, S. (2017). Understanding cultural sustainability. Connecting sustainability and culture. In C. Asikainen, Sari, Brites & K. Plebańczyk, Katarzyna, Soini (Eds.), *Culture in Sustainability* (p. 116). SoPhi.
- O'Brien, G., O'Keefe, P., Jayawickrama, J., & Jigyasu, R. (2015). Developing a model for building resilience to climate risks for cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 5(2), 99-114. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-06-2013-0021>

- Olya, H. G. T., Alipour, H., & Gavilyan, Y. (2018). Different voices from community groups to support sustainable tourism development at Iranian World Heritage Sites: evidence from Bisotun. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(10), 1728-1748. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1511718>
- Paskaleva-Shapira, K., Azofin, J., & Chiabai, A. (2008). Enhancing digital access to local cultural heritage through e-governance: Innovations in theory and practice from Genoa, Italy. *Innovation*, 21(4), 389-405. <https://doi.org/10.1080/13511610802568031>
- Pereira Roders, A. (2013). How can urbanization be sustainable? A reflection on the role of city resources in global sustainable development. *Bollettino Del Dipartimento Di Conservazione Dei Beni Architettonici Ed Ambientali*, 13(1), 79-90.
- Pino, J. M. (2018). The new holistic paradigm and the sustainability of historic cities in Spain: An approach based on the World Heritage Cities. *Sustainability (Switzerland)*, 10(7). <https://doi.org/10.3390/su10072301>
- Popay, J., Roberts, H., Sowden, A., Petticrew, M., Arai, L., Rodgers, M., ... Duffy, S. (2006). Guidance on the Conduct of Narrative Synthesis in Systematic Reviews. *Archives of Dermatology*. <https://doi.org/10.1001/archderm.1985.01660090059014>
- Portolés Baltà, J., Torggler, B., Murphy, R., & France, C. (2015). *UNESCO's work on culture and sustainable development: evaluation of a policy theme; 2015*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002344/234443E.pdf>
- Pultrone, G. (2016). Sustainable development paths through creative interactions between cultural heritage and tourism. *Proceedings of the 20th IPSAPA/ISPALEM International Scientific Conference Reggio Calabria (Italy) July 7th - 8th, 2016*, 177-186. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-862-4-1>
- Purvis, B., Mao, Y., & Robinson, D. (2018). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 5. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0627-5>
- Riganti, P. (2017). Smart cities and heritage conservation: Developing a smartheritage agenda for sustainable inclusive communities. *Archnet-IJAR*, 11(3), 16-27. <https://doi.org/10.26687/archnet-ijar.v11i3.1398>
- Roued-Cunliffe, H., & Copeland, A. (2017). *Participatory heritage* (H. Roued-Cunliffe & A. Copeland, Eds.). <https://doi.org/10.1080/23257962.2017.1351345>
- Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. New York, NY: Columbia University Press. 543 pages. *Journal of the American Planning Association*, 81(3), 241-242. <https://doi.org/10.1080/01944363.2015.1077080>
- Sakdiyakorn, M., & Sivarak, O. (2016). Innovation Management in Cultural Heritage Tourism: Experience from the Amphawa Waterfront Community, Thailand. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(2), 212-238. <https://doi.org/10.1080/10941665.2015.1048261>
- Sande, A. (2015). Mixed world heritage in Scandinavian countries. *International Journal of Heritage Studies*, 21(8), 791-804. <https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1023332>
- Schwarz, M., Knoop, R., & Elffers, J. (2016). *A Sustainist Lexicon. Seven entries to recast the future - rethinking design and heritage*. Amsterdam: Architectura & Natura Press.

- Shaheed, F. (2011). *Report of the independent expert in the field of cultural rights, Farida Shaheed*.
- Simon, N. (2010). *The Participatory Museum*. Santa Cruz: Museum 2.0.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. London: Routledge
- Soini, K., Battaglini, E., Birkeland, I., Duxbury, N., Fairclough, G., Horlings, L., & Dessein, J. (2015). *Culture in, for and as Sustainable Development Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability* (J. Dessein, K. Soini, G. Fairclough, & L. Horlings, Eds.). <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3380.7844>
- Soini, K., & Birkeland, I. (2014). Exploring the scientific discourse on cultural sustainability. *Geoforum*, 51, 213-223. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.12.001>
- Sully, D. (2015). Conservation Theory and Practice. *The International Handbooks of Museum Studies*. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118829059.wbihms988/full>
- Terzić, A., Jovičić, A., & Simeunović-Bajić, N. (2014). Community role in heritage management and sustainable tourism development: Case study of the Danube region in Serbia. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 2014, 183–201. Retrieved from <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84921514420&partnerID=40&md5=0db1d879671196489a4cafdc083e4045>
- Throsby, D. (2005). *On the Sustainability of Cultural Capital*. <https://doi.org/10.2991/eesed-16.2017.69>
- UCLG. (2010). *Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development*. Retrieved from http://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/en/zz_culture4pillarsd_eng.pdf
- UN. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. <https://doi.org/10.5195/rt.2019.591>
- UNESCO. (2005). *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. <https://org/10.1163/ej.9789004164543.1-0.38>
- UNESCO. (2011). *Recommendation on the Historic Urban Landscape*. Retrieved from <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>
- UNESCO. (2016). *Culture Urban Future. Global Report on Culture for Sustainable Urban Development*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002459/245999e.pdf>
- van Asseldonk, N., Beunderman, J., Riemer, K., Krabbendam, D., Lindemann, S., Schwarz, M., ... Westerink, K. (2019). *Meer Straatwaarden: een pleidooi voor erfgoedmaken als engagement*. Amsterdam.
- Zhong, X., & Leung, H. H. (2019). Exploring participatory microregeneration as sustainable renewal of built heritage community: Two case studies in Shanghai. *Sustainability (Switzerland)*, 11(6). <https://doi.org/10.3390/su11061617>

SUMMARY

Heritage and Sustainability

A review of recent literature and a reflection on the role of participatory heritage practices in sustainable development

Heritage & Sustainability is an emerging multidisciplinary field. In the last decade, many studies have been carried out to define the role(s) of culture in achieving sustainability goals. Among them, the COST Network introduced the triple concept of culture *in, for and as* sustainability, suggesting that culture can play a *self-standing*, a *mediating* and a *transformative* role in achieving sustainable development. Further research has been done on the contribution of cultural heritage practices to environmental, social, economic and cultural dimensions of sustainability, and after 2016 to the UN 2030 Agenda and beyond. In this field, multi-stakeholders' participation commonly represents an indicator of social sustainability, although, recent research suggests a broader impact of participatory heritage practices on other dimensions. Does multi-stakeholders' participation in heritage practices play a role in achieving broader sustainability goals? This paper frames participatory heritage practices in a broad sustainability perspective, through a systematic literature review. Observing linkages with the framework developed by the COST Network, results show that it is possible to identify three roles of participatory heritage practices in achieving sustainable development:

participation as *right*, as *driver* and as *enabler*. It is concluded that participatory heritage practices can play multiple roles in addressing sustainability, beyond being an indicator of its social dimension. Moreover, beside participatory heritage practices contributing to the sustainable development of natural and cultural resources, their governance, cities and communities, they also represent a key success factor for the continuity of sustainability-oriented heritage practices.

Keywords: multi-stakeholders' participation, heritage, sustainability, systematic literature review

PERSONALIA

Paul Catteeuw (1956) studeerde Germaanse filologie aan de Leuvense universiteit. Hij stond mee aan de wieg van FARO (voorheen VCV), Leuvense Vereniging voor Volkskunde, LECA en Histories (voorheen Volkskunde Vlaanderen en FVV). Hij is penningmeester bij Faro. Hij is voorzitter van de Koninklijke Kring voor Heemkunde Kontich en leidde de Gemeentelijke Erfgoedraad Kontich. Hij was tot 2014 lector aan de Karel de Grote Hogeschool (Antwerpen), waar hij Duits en Duits vertalen doceerde. Hij leidde er ook het Centrum voor Talen en deed sinds 2004 onderzoek naar de verwerving van interculturele competenties in een multiculturele omgeving en doceerde er Interculturele Communicatie. Als gedetacheerde werkte hij een tijdje voor de CANON Cultuurcel bij het Ministerie van Onderwijs en Vorming. Hij publiceerde over al deze onderwerpen. Hij bereidt een publicatie voor over de invloed van de christianisering op de begrafenisrituelen van de Toraja, een bevolkingsgroep op het Indonesische eiland Sulawesi. Sinds 2012 is hij redactiesecretaris van *Volkskunde*.
paul.catteeuw@telenet.be

Hans Geybels (1971) studeerde moderne geschiedenis en godgeleerdheid aan de KU Leuven en de Universiteit van Oxford. Hij promoveerde met een dissertatie over de geschiedenis van de religieuze ervaring (2004). Vervolgens werd hij

woordvoerder van kardinaal Godfried Danneels (tot 2009). Hij is deeltijds verbonden aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven. Zijn academische interesses zijn de relaties tussen de Kerk en de media, middeleeuwse theologie en religieuze volkscultuur. Hij publiceert nationaal en internationaal over die thema's.
hans.geybels@theo.kuleuven.be

Gilbert Huybens (1949) voltooide zijn hogere muziekstudies aan het Koninklijk Muziekconservatorium te Brussel. Tot 2015 was hij leraar aan het Stedelijk Muziekconservatorium te Leuven. Hij is medewerker aan en uitgever van facsimile's, lp's en auteur van talrijke studies over klokken, beiaarden, orgels, oude en nieuwe muziek, oude liederen en liedhandschriften, het muziekverleden en de geschiedenis van Leuven. Zijn *Bibliografie van het Zuid-Nederlandse liedboek in de volkstaal (1508-1800)*, bekroond met de Prijs van de Olbrechtsstichting (Antwerpen, 1980) en de Grote prijs voor Letterkunde van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (Gent, 1996), werd in 2004 in Leuven uitgegeven.
gilbert.huybens@telenet.be

Marc Jacobs (1963) is professor kritische erfgoedstudies, voorzitter van de opleidingen Erfgoedstudies

en Conservatie-Restauratie en lid van onderzoeksgroep ARCHES aan de Faculteit Ontwerpwetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Daarnaast is hij ook houder van de UNESCO-leerstoel voor kritische erfgoedstudies en het borgen van immaterieel cultureel erfgoed aan de Vrije Universiteit Brussel.
marc.jacobs@uantwerpen.be

Paul Peeters (1935) studeerde rechten (1954-1959) aan de K.U. Leuven en volgde cursussen management bij Vlerick te Gent (1971) en bij CEDEP te Fontainebleau (1982-1984). Zijn ganse loopbaan bracht hij door in de energiewereld te Brugge en in Antwerpen bij EBES en de Antwerpse Gasmaatschappij. Hij ging met pensioen in 1994 bij Electrabel in Brussel als lid van de directie-generaal distributie verantwoordelijk voor human resource. Sinds 1975 is hij verantwoordelijke uitgever van het tijdschrift *Volkskunde* en voorzitter van het Centrum voor Studie en Documentatie. Sinds 1995 beheert hij het archief K.C. Peeters. Van 2001 tot 2008 was hij algemeen secretaris van de Orde van den Prince. Hij is auteur van *De Werelden van K.C. Peeters 1903-1975*, biografie in twee delen.
paul.l.peeters@skynet.be

Ana Pereira Roders (1979) is professor in erfgoed en waarden (Heritage and Values) in het departement Architectural Engineering + Technology van de Faculteit Bouwkunde in de Technische Universiteit Delft. Momenteel werkt ze vooral over verschillende soorten waarden die verbonden worden met

erfgoed en welke invloed dit heeft op de duurzaamheid van steden.
a.r.pereira-rodgers@tudelft.nl

Ilaria Rosetti (1990) is een onderzoekster verbonden aan de erfgoedonderzoeksgroep ARCHES, van de Faculteit Ontwerpwetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Zij bereidt een proefschrift voor over erfgoed, participatie en duurzame ontwikkeling. Zij is onder andere actief in ICOMOS. Ze propageert de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen, cocreatie en participatie. Ze ijvert voor de implementatie van de HUL UNESCO Aanbeveling uit 2011 (over historische stedelijke landschappen).
ilaria.rosetti@uantwerpen.be

Mark Schep (1985) is wetenschappelijk medewerker bij Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland in Arnhem. In 2019 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift *Guidance for guiding. Professionalization of guides in museums of art and history*. Onlangs was hij één van de auteurs van het LKCA-rapport *Interactie en Inclusie. Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019 (Utrecht 2020)*.
m.schep@immaterieelerfgoed.nl

Susanne Verburg (1994) studeerde cultuurgeschiedenis aan Universiteit Utrecht. Ze is wetenschappelijk medewerker bij Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland en actief in de stuurgroep van Erfgoed Jong.
s.verburg@immaterieelerfgoed.nl

Wetenschappelijk artikel

- Ilaria Rosetti, Marc Jacobs & Ana Pereira Roders**, Erfgoed en duurzaamheid 105
– Een literatuuronderzoek en reflectie over de rol van participatieve
erfgoedpraktijken in duurzame ontwikkeling

Essays

- Mark Schep**, Immaterieel erfgoed in een superdiverse omgeving: 123
ondernemers, vrijwilligers en culturele organisaties als ‘custodians’
Susanne Verburg, Jongerenculturen en immaterieel erfgoed: 135
leren van beleving en borging

Sporen

- Paul Peeters**, Centrum voor Studie en Documentatie vzw – Oorsprong 145
en evolutie van de uitgever van *Volkskunde*
Hans Geybels, Volksdevotie in tijden van corona 163
Gilbert Huybens, 18. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Hss. 19997 & II 2801 Mus. 171
Paul Catteeuw, Er was eens ... De Gebroeders Grimm en hun sprookjes – 191
Tentoonstelling in Alden Biesen, 1-7 tot 30-8-2020

Besprekingen

- * Karin Bauer & Jennifer Ruth Hosek (red.), *Cultural Topographies of the New Berlin* 194
(Paul Catteeuw)
* Lieve Blancquaert, *Circle of Life* (Paul Catteeuw) 196
* Johan Boussauw, *Raven en Kraaien – Eksters en Gaaien. Een natuurhistorie* 197
(Paul Catteeuw)
* David Lipset & Eric K. Silverman (red.), *Mortuary Dialogues* (Paul Catteeuw) 199
* Jasper Truyens, *Antwerpen 1920 – Verhalen van de VIIe Olympiade* (Paul Catteeuw) 201
* Stephan Vanfleteren, *Present* (Paul Catteeuw) 203
* Sebastian Bischoff, Christoph Jahr, Tatjana Mrowka, Jens Thiel (red.), 205
“Belgium is a beautiful city”? (Marc Jacobs)
* Alice Hoppe-Harnoncourt, Elke Oberthaler, Sabine Pénot, Manfred Sellink, 208
Ron Spronk (red.), *Bruegel. The Hand of the Master* (Marc Jacobs)
* Tilman Kasten & Elisabeth Fendl (eds.), *Heimatzeitschriften* (Marc Jacobs) 210
* Ceri Houlbrook, *The Magic of Coin-Trees from Religion to Recreation* (Carlo Jengember) 212
* Myriam Everard & Ulla Jansz, *Sekse – Een begripsgeschiedenis* 216
(Maarten H.D. Larmuseau)
* Nanda Geuzebroek, *Vondelingen – Het Aalmoezeniersweeshuis van Amsterdam* 219
(Maarten H.D. Larmuseau)
* Jaak Slangen, *Tussen gemeynte en landschapspark* (Maarten H.D. Larmuseau) 223
* Tom Willaert, Dirk Speelman, Fred Truyen, *Digitale geletterdheid – Dataverwerking* 225
in de geesteswetenschappen (Maarten H.D. Larmuseau)
* Peter Verlinden, *Zwarte trots, witte schaamte? Over kolonialisme en racisme* 228
(Rik Pinxten)
* Hermynia zur Mühlen, *The Castle of Truth and other Revolutionay Tales* 231
(Marcel Van den Berg)
* Ulrich Kockel e.a. (red.), *Heritage and Festivals in Europe* (Albert van der Zeijden) 235

Summary

238

Personalia

239